

крМ

крОУ

4046

кр. 2006

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М.КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

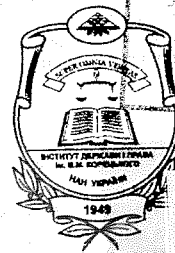
Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 32

Держава і право
Вип. 32 крМ
2006

Національна юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого
БІБЛІОТЕКА
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №1
буль. Пушкінська, 77

код екземпляра

368362

В.В. ЖЕРНАК

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПРАЦІ

Права та законні інтереси людини, в тому числі і в сфері праці, постійно знаходяться в центрі уваги науковців у галузі трудового права. Достатньо пригадати, що трудове право було утворене саме як право охорони прав найманих працівників. Зараз про права людини багато пишуть, вони досліджуються фахівцями різних галузей знань, з цієї проблеми видається багато наукової та популярної літератури. Якщо з приводу поняття прав та свобод, їх системи та змісту у дослідників склалося чітке бачення, то до захисту прав людини у фаховій літературі (бездіяльності), які порушують права та свободи, так і «механізм реалізації прав особи» (що вклучає юридичне закріплення усіх видів гарантій прав, свобод та інтересів; широку систему їх охорони і захисту державою та іншими суб'єктами розвиток суспільно-політичної активності громадян; наявність державного та громадського контролю; знання громадянами своїх прав, свобод та обов'язків і вміння правильно ними користуватися; удосконалення правозахисної діяльності тощо)¹.

У такому стані речей із дослідженням захисту прав людини не було б нічого дивного, бо кожна логічна думка має право на існування. Але, зважаючи на важливість цієї проблеми для становлення демократичної, правової держави, слід вголосити на тому, що для ефективного правового регулювання треба створити системне бачення захисту прав людини в соціально-трудовій сфері. Для цього необхідно з'ясувати багато важливих питань, серед яких головними є співвідношення понять «забезпечення», «охорона», «захист», «поновлення» трудових прав людини (способи) їх захисту; об'єкти та суб'єкти захисту; правове регулювання та його перспективи тощо. У межах даної публікації слід звернути увагу на найважливіших із них для формування інституту захисту прав людини у сфері праці, необхідність якого зумовлена теоретичним та практичним рівнем проблеми.

На формування інституту захисту прав людини у сфері праці вже звертали увагу науковці. Так, Л.І.Лазор зауважила, що на базі національного та міжнародного нормативного матеріалу постує формується інститут захисту прав людини, який, думку деяких юристів, може з часом стати одним із центральних у трудовому праві².

Інститут захисту трудових прав слід відносити до інститутів загальної частини трудового права. Варто погодитись із М.В.Молодцовим з тим, що у теоретичному плані вчення про загальні інститути трудового права не розроблено належним чином. Він обґрунтовано критикує В.І. Смолярчука за те, що той зводив загальну частину трудового права до одного правового інституту загальних положень, який вклучає норми, що мають відношення до всіх видів суспільних відносин трудового права³.

Пропозиції щодо формування нових інститутів трудового права з'являються в результаті наукових досліджень, основою для яких є формування об'єктів

ресурсом. Б.К. Бегічев ще у 1968 р. обґрунтував існування у трудовому праві інституту представництва⁴, а в 1972 р. звернув увагу на те, що правоохоронна діяльність держави пов'язана із застосуванням як засобів відповідальності за скоєне правопорушення, так і засобів захисту, які не є засобами відповідальності. У зв'язку з цим в юридичній літературі поряд з інститутом відповідальності виділяється ще один інститут, спрямований на охорону суспільних відносин – інститут захисту⁵. М.В. Молодцов погодився із Б.К. Бегічевим, який запропонував розвинути Загальну частину, вклучивши до неї два нових інститути – «правоохоронну діяльність» та «представництво».

На пропозицію Б.К. Бегічева про розмежування відповідальності і захисту слід звернути особливу увагу, бо розгляд захисту (охорони) прав тільки через відповідальність осіб, які порушили ці права, у сучасних умовах потребує коректування. Аналізуючи (слідом за С.С. Алексеевим) такий вид відповідальності, як відповідальність за скоєне правопорушення (поряд із штрафною), О.Е. Лейст чомусь зводив її до майнових відносин⁶. Можна зрозуміти В.І.Щербину, який в аналізі заходів захисту прав виходить із того, що вони є різновидом правового примусу в трудовому праві. Проаналізувавши різні точки зору на цю проблему, в тому числі й ті, в яких відновлення права не розглядається як вид відповідальності, він робить висновок: заходи захисту не характеризуються ознаками, властивими відповідальності. Обов'язковою ознакою їх є те, що подібно до заходів відповідальності вони забезпечені державним примусом⁷. Але з огляду на сучасне вчення про захист прав та його законодавчу реалізацією цей погляд є звуженим. Зрозуміло, що правопоновляльна відповідальність, якій в літературі приділялося багато уваги, не може охопити всього комплексу відносин із захисту прав та законних інтересів, тому поряд чи доцільно зводити захист прав до цього способу. Адже особу, права якої порушено, більше цікавить не те, наскільки постраждає в результаті відновлення її права особа, яка порушила його право чи інтерес, а те, щоб її право (законний інтерес) були відновлені у повному обсязі.

У формуванні інституту захисту прав людини у сфері праці не зайвим буде зазначення досвіду цивільного права, де і вчення про захист цивільних прав розвинуте набагато краще, і законодавство має певне правове регулювання цих відносин. Серед способів судового захисту цивільних прав та інтересів у ст. 16 Цивільного кодексу України називаються визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, інших посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Звідси – формами захисту є й ті, що не пов'язані із правопорушенням визнання права, визнання правочину недійсним, зміна правовідношення, припинення правовідношення.

Саме тому для розуміння сутності захисту трудових прав важливим є те, що, подібно до цивільного права, у трудовому праві захисту підлягають не тільки по-

порювання – це такий стан правовідносин, де між його учасниками існує стан привиду наявності чи відсутності у них суб'єктивного права, а також щодо наявності такого права певній особі⁸.

Головним у межах цього дослідження є питання: чи є достатні підстави для того, щоб стверджувати про формування нового інституту в системі трудових прав? Як відомо, для формування інституту як елемента системи права необхідно існування групи однорідних суспільних відносин та відповідного відносно закінченого правового регулювання. Характерними ознаками інституту є наявність комплексу «рівноправних» нормативних приписів; юридична різnorodність правових приписів, які включають норми, що зобов'язують, встановлюють заборону, загальні приписи та ін.; об'єднання усіх норм сталими зв'язками⁹. Разом з тим, юридична природа інституту така, що він може автономно функціонувати¹⁰.

На наш погляд, сучасну ситуацію із правовим регулюванням захисту соціально-трудових прав людини слід оцінити як таку, що відповідає формуванню відповідного інституту Загальної частини трудового права. Перш за все, для цього створено відповідні соціальні передумови, бо стан додержання трудових прав і можливості їх захисту в країні залишаються на невисокому рівні. Сформовано відповідну нормативно-правову основу (на базі національного та міжнародного законодавства), що характеризуються як єдністю цілі, так і різноманітністю. Їх захист прав людини у сфері праці, який передбачає механізми надання та поновлення, зміни та припинення трудових правовідносин та інших інститутів. Інститут захисту прав людини у сфері праці відповідає ще одній ознаці: він має такий ступінь відокремленості правових норм, що при вилученні з правового регулювання окремого інституту стає неможливою регламентація даного виду суспільних відносин¹¹. Дійсно, без встановлення гарантій реалізації прав та інтересів та чіткого механізму їх поновлення неможливе існування жодного з соціально-трудових прав у сфері праці.

У вітчизняному та міжнародному нормативному правовому регулюванні накопичилося достатньо для формування інституту захисту прав та законних інтересів нормативного матеріалу. Серед законодавчих актів України слід назвати Конституцію (особливо – ст. ст. 44, 55), Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», а також ратифіковані міжнародні договори: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав та основних свобод 1950 р.; біля 60 ратифікованих Україною конвенцій Міжнародної організації праці тощо.

У сучасному світі, коли проблема захисту прав людини вийшла далеко за межі кожної окремої країни, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів¹². Але слід зауважити: якщо під стандартами розуміти не тільки їх зміст, а й реалізацію прав, то вони не можуть бути однаковими для різних видів прав.

Загальна декларація прав людини 1948 р. встановлює право кожної людини на ефективне поновлення у правах людини.

власні правовими засобами, бо підставою для їх захисту є порушення вказаних прав. Інші засоби передбачені у ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.: кожна держава, що бере участь у цьому Пакті, зобов'язується вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визначених у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів. Передбачено і спосіб контролю: доповіді Генеральному секретареві ООН про додержання прав.

Не слід забувати і про те, що Європейська соціальна хартія, переглянута 03.05.1996 р., передбачає, що діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються; на особливий захист мають право працюючі жінки у випадку материнства; сім'я як головний осередок суспільства має право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист, який забезпечує її всебічний розвиток; діти та підлітки мають право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист; працівники мають право на захист і допомогу на території будь-якої іншої сторони, всі працівники мають право на захист і допомогу у разі звільнення та у разі банкрутства їхнього роботодавця. Як бачимо, тут захист вживається у розумінні забезпечення, а не поновлення порушеного права.

Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці від 18.06.1998 р. теж закріпила широкий погляд на міжнародний стандарт захисту соціально-трудових прав: а) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; б) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; в) реальна заборона дитячої праці; г) недопущення дискримінації у сфері праці та заняття. У конвенціях МОП слово «захист» вживається як у вузькому (як охорона праці, захист від таких ризиків на виробництві, як радіація, нещасні випадки; заборона використання праці жінок на підземних роботах; заборона нічної роботи підлітків та найгірших форм дитячої праці; медичні огляди; забезпечення умов для праці та відпочинку моряків та рибалок тощо), так і в широкому значенні: свобода асоціації та захист права на організацію як працівників, так і роботодавців (Конвенція МОП № 87 1948 р.).

Не зайвим буде звернутися і до зарубіжного досвіду, де права і свободи людини і громадянина стали основним інститутом внутрішнього права більшості країн. Важливішими правовими передумовами механізму захисту прав людини в системі їх гарантій у демократичній державі є норми та принципи матеріального та процесуального права, закріплені в конституції та розвинуті в чинному законодавстві та судовій практиці¹³.

Фахівці висловлюють різні думки з приводу змісту захисту прав. У підручнику за редакцією О.А. Лукашевої йдеться про систему юридичних механізмів захисту прав та свобод людини: конституційний контроль, судовий захист, адміністративно-правові форми захисту прав та свобод¹⁴. О.В.Малько та В.В. Субочев правове забезпечення законних інтересів вбачають у гарантіях реалізації законних інтересів та відповідальності за їх порушення. Систему гарантій становлять економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, організаційні та юридичні заходи забезпечення. Вони поділяються на загальні (економічні, політичні,

людини: через конституційні норми, інші законодавчі акти та через організаційно-розпорядчі заходи реалізації міжнародних зобов'язань¹⁶. Т.В. Іванкіна під захистом трудових прав працівників розуміє сукупість матеріально-правових заходів, організаційних та процесуальних засобів запобігання та попередження порушень трудового законодавства, поновлення порушених трудових прав громадян та відшкодування спричиненої такими порушеннями шкоди¹⁷.

Забезпечення прав та законних інтересів можна розглядати і як нормативне закріплення, і як створення відповідного механізму для їх реалізації, і саму реалізацію. Захист тут виглядає як поновлення порушеного права. Так, забезпечення повної реалізації наданих працівникам прав В.М.Скобелкін вбачав не тільки закріпленні в законодавстві правових засобів, що перешкоджають порушенню трудових прав, а й у створенні ефективної системи їх поновлення. Поновлення він пов'язував із оскарженням незаконних дій адміністрації та розглядом трудових спорів¹⁸.

Оскільки погляди на основні поняття у захисті прав людини дуже різняться, корисним буде посилання на дослідження теоретиків права. О.Ф.Скакун, розглядаючи систему гарантій прав, свобод та обов'язків людини та громадянина в демократичній державі, під гарантіями розуміє систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Соціально-правовий механізм забезпечення (реалізації, охорони та захисту) прав і свобод людини – це система засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Механізм реалізації прав людини включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини. Механізм охорони прав людини включає заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи. Механізм захисту прав людини включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав несправними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення. Формами (або засоби забезпечення) правового захисту громадян від неправомірних дій органів виконавчої влади та їх службовців: загальносудова, адміністративна, адміністративно-судова (остання – характерна для європейських країн, полягає у створенні спеціалізованих судів з адміністративних справ)¹⁹.

Таким чином, поняття «забезпечення», «захист», «охорона» прав мають різне наповнення у різних нормативних актах; їх по-різному трактують фахівці. Тому в аналізі їх співвідношення треба виходити із практичної спрямованості інституту захисту трудових прав людини та створенні дієвих механізмів їх реалізації. Різниця між охороною та захистом слід вбачати тоді, коли під охороною прав розуміти засоби, які застосовуються з метою запобігання порушення прав, а під захистом – ті, що вживаються після порушення.

За функціональною роллю інститут захисту трудових прав слід віднести до охоронних інститутів, який в основному складається із процесуальних норм права та є міжгалузевим²⁰. Перспективи його законодавчого закріплення слід пов'язувати із формуванням відповідної глави у Трудовому кодексі України. В ній може бути використано як досвід Трудового кодексу Росії, де в одній главі закріплено

систему прав та інтересів, і форми його здійснення, і закріплено відповідні механізми захисту від суб'єктів захисту, якими є суди, органи влади та самоврядування, відповідальний за захист прав людини, самозахист, і правові наслідки поновлення прав. Крім того, права та законні інтереси працівників та трудових колективів будуть гарантовані захищатися засобами кримінального та адміністративного права, передбаченого в відповідних кодексах.

Що ж стосується проекту Трудового кодексу, який пройшов перше читання, то в ньому нормативного матеріалу про захист трудових прав слід визначити як недостатньо. Не можна ж, насправді, обмежитися однією статтею, яка не містить ні потенціалу країни, де створено традиції нормотворення, засновані на високих стандартах.

1. *Гущенко П.П.* Соціально-правова заштита конституционных прав и свобод граждан (теория и практика). – Спб., 1998. – С. 69-70. 2. *Лазор Л.И.* Влияние социальных условий на рассмотрение отдельных проблем кодификации нового Трудового кодекса // Кодификация трудового законодательства Украины: стан та перспективи. Матеріали науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 червня 2004 р. За заг. ред. проф. В.С.Венедиктова. – Х., 2004. – С. 24. 3. *Молодцов М.В.* Система правового трудового права и система законодательства о труде. – М., 1985. – С. 57-58. 4. *Бегичев Б.К.* О законодательном закреплении института представительства в трудовом праве // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1967 год. – Свердловск, 1968. – С.131-136. 5. *Бегичев Б.К.* Трудовая правосубъектность советских граждан. – М., 1972. – С. 222. 6. *Лейст О.Э.* Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). – М., 1981. – С. 149. 7. *Шербина В.И.* Теоретичні проблеми охоронної функції трудового права в умовах ринкових відносин: Монографія. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 141-146. 8. *Пивильний кодекс України: Коментар.* Видання друге. – Х., 2004. – С. 19-21. 9. *Алексеев С.С.* Структура советского права. – М., 1975. – С. 120, 124. 10. *Кирилюк Е.А.* Правовой институт: понятие и виды: Учебное пособие. – Саратов, 2000. – С. 12, 13. 11. Там само. 12. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С.Нерсесянца. – М., 2001. – С. 221. 13. Сравнительное конституционное право. – М., 1996. – С. 311. 14. Права человека. Учебник для вузов / Ответственный редактор Е.А. Лукашева. – М., 1999. 15. *Малько А.В.* Субъект / Ответственный редактор Е.А. Лукашева. – СПб., 2004. – С. 262. 16. *Тиснов О.И.* Международное гуманитарное право. Учебник для вузов. – М., 2000. 17. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П.Маврина, Е.Б.Хохлова. – М., 2002. – С. 523. 18. *Скобелкин В.Н.* Обеспечение трудовых прав в СССР. – М., 1987. – С. 167-168. 19. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. – Х., 2001. – С. 248. 20. Там само.